

SPECIFIČNOSTI TRANZICIJE U ZEMLJAMA CENTRALNE I JUGOISTOČNE EVROPE¹⁹

Miloš Miljković²⁰, Bruno Đuran²¹

Originalni naučni rad

doi: 10.5937/OdrRaz2202045M

УДК: 330.34(4-12)

330.34(4-191.2)

Rezime

Privatizacija je bila jedan od najvećih reformskih procesa u zemljama Centralne i Jugistočne Evrope. U ekonomskoj literaturi privatizacija u zemljama u tranziciji se posmatra kao sastavni deo procesa liberalizacije i stabilizacije privrede kojim se prenose svojinska prava sa države na privatne subjekte. Osnovni cilj privatizacije bi trebalo da bude povećanje efikasnosti poslovanja preduzeća kroz bolji menadžment, sniženje troškova poslovanja i povećanu konkurentnost. Glavni problem koji se postavio pred kreatorima ekonomске politike zemalja u tranziciji u slučaju privatizacije bio je, između ostalog, kako preneti u privatne ruke vlasništvo najvećeg dela preduzeća u privredi u kojoj ne postoji privatna štednja i nema dovoljno stranih direktnih investicija. U radu su prikazani metodi privatizacije preduzeća, reakcije tržišta nivo zaposlenosti i na kraju je u komparativu stavljena tranzicija ovog dela Evrope sa dešavanjima karakterističnim u Srbiji.

Ključne reči: tranzicija, Evropa, tržište, zaposlenost, investicije.

¹⁹ Rad je rezultat naučno istraživačkog rada na projektu „Mogućnost transfera znanja iz knjigovodstva poljoprivrednim gazdinstvima opštine Bojnik“, sufinsansiran od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, broj 400-00-00010/53/2022-02 od 26.12.2022. godine

²⁰ Master ekonomista, Izvršni sekretar, Ujedinjeni granski sindikati „Nezavisnost“, Nušićeva 21 Beograd, R. Srbija, e-mail: milos.miljkovic.mekis@gmail.com

²¹ dr Bruno Đuran, vanredni profesor, Univerzitet za poslovne studije, Jovana Dučića 23a, Banaja Luka, BiH, email: ups@univerzitetps.com

Uvod

Sama privatizacija, u ovom regionu, nije sprovedena podjednako uspešno u svim zemljama. Uzroci su brojni, ali su prema nekim istraživanjima od presudnog značaja bili nasleđeni uslovi iz prethodnog sistema i primenjena politika i strategija sprovođenja pojedinih mera tokom tranzicije. Iako su nivo razvijenosti i postojanje prethodnog iskustva sa tržišnom privredom veoma važni, smatra se, da je primenjena strategija ipak odlučujući faktor koji je uticao na uspeh i dubinu promena. Pristupanje privatizaciji u neodgovarajućem ambijentu povećavalo je rizik da kreatori ekonomске politike pogrešno procene situaciju i neodgovarajućim potezima značajno uspore ili čak zakoče dalje procese tranzicije, što je bilo karakteristično za Rusiju, Bugarsku, Ukrajinu i neke druge zemlje bivšeg SSSR-a koje su privatizaciju započele u veoma nestabilnim uslovima poput visoke inflacije i rastuće nezaposlenosti.

Metodi privatizacije malih i srednjih preduzeća i transformacije državnih preduzeća

U toku privatizacije je primenjivano nekoliko metoda i modela privatizacije, koji bi se svi mogli svrstati u dve grupe - interna privatizacija i eksterna privatizacija. (Lipton, D., 2002) Interna privatizacija, znači prodaju preduzeća radnicima koji u njemu rade, dok eksterna privatizacija jeste proces kojim se omogućava svim pravnim i fizičkim (punoletnim) licima da učestvuju u kupovini akcija preduzeća. Eksterna privatizacija se ostvarivala ili direktnom prodajom preduzeća svim subjektima koji su van preduzeća (dakle ne zaposlenim radnicima i menadžerima tog preduzeća) po nekoj pozitivnoj ceni ili masovnom privatizacijom kada se akcije preduzeća dele besplatno svim punoletnim stanovnicima, tj. po ceni koja je jednaka nuli. (Zec., M., 1992)

Postoje značajne razlike između zemalja u tranziciji kada je u pitanju strategija privatizacije velikih i srednjih preduzeća. Zemlje Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope imale su određene specifičnosti u svom razvoju, pa je tako i stanje njihovih privreda bilo različito, shodno tradiciji, okruženju, tehnološkom stepenu razvijenosti i sl. Samim tim,

one nisu koristile jedinstven model, nego je prilikom privatizacije korišćeno više različitih modela.

Poljska, Estonija, Mađarska i Slovenija su veoma sporo privatizovale državna preduzeća. Kreatori ekonomске politike u ovim zemljama su smatrali da privatizovana preduzeća na taj način stiču neophodan menadžerski know-how i fondove za investiranje i da takav način privatizacije državi donosi značajne prihode i omogućava stvaranje efektivnog korporativnog upravljanja. Sa druge strane, Rusija i Ukrajina su se opredelile za brzu masovnu privatizaciju koja je podrazumevala kupovinu preduzeća od strane zaposlenih (radnika i menadžera) ili deljenje besplatnih akcija stanovništvu. Ovakav način privatizacije nije stvorio nove investicione fondove i uveo savremeniju tehniku i tehnologiju i know-how u preduzeća, niti je država stekla prihode.

Ukratko, mađarski koncept privatizacije bio je zasnovan na prodaji državne imovine, za razliku od nekih drugih socijalističkih zemalja koje su besplatno delile svoju imovinu. U Mađarskoj je privatizacija, za razliku od mnogih zemalja u tranziciji, obuhvatila i strateške sektore u kojima posljuju javna preduzeća, na primer energetiku, telekomunikacije i magistralni transport.

Poljska privatizacija se može nazvati "radničkom privatizacijom" u kojoj su, u to vreme dosta snažni, radnički saveti i menadžeri prodavali ili iznajmljivali preduzeća. Poljska se uzima kao primer originalnosti i naprednosti implementacije stranih banaka u finansijski sistem. U tome je Poljska imala veliku podršku stranih banaka kao strateških partnera, kao i međunarodnih finansijskih institucija.

U Češkoj i Slovačkoj se nije išlo na favorizovanje jednog metoda, već na kombinaciju više načina, počevši od klasične prodaje, preko javnih licitacija, konkursa, pa sve do besplatnog deljenja vlasništva pojedincima i institucijama (kao dopunskog metoda). U Slovačkoj je većina akcija završila u rukama građana, dok u Češkoj u vlasničkoj strukturi dominiraju fondovi. U Češkoj su banke, za razliku od Poljske (gde je privatizacija banaka odvojena od privatizacije preduzeća), privatizovane isto kao i preduzeća, primenom vaučerskog modela privatizacije. To je dovelo u početku do zaista zanimljive situacije da su vlasnici sedam najvećih investicionih fondova banke, a najveći vlasnici banaka su investicioni fondovi.

Empirijska iskustva govore da procesi tranzicije i transformacije u tržišnu privredu su se često svodili na procese svojinske transformacije (privatizacije). U jednom delu literature, smatra se da je privatizacija u zemljama u tranziciji nepotpuna iz više razloga – zbog skromnih rezultata velike privatizacije, zbog očuvanja velikog broja "strateških" preduzeća u državnoj svojini, kao i zbog nedovoljnosti direktnih stranih ulaganja. Kvantitativno posmatrano, privatni sektor stvara preko 80% GDP Slovačke, 65% Poljske, 60% Bugarske, 50% Mađarske i 35% Rumunije, dok se u Rusiji učešće državne svojine za vreme reforme smanjilo sa 91% na 17%. (Клавдиенко В. П., 2000) Istovremeno, pokazatelji ne govore o rastu efikasnosti ovih privreda, što bi se moglo očekivati s obzirom na prelazak većine privrede u privatnu svojinu. (Bennett, J., 2006)

Rešavanje problema denacionalizacije i restitucije nacionalizovane imovine

U zemljama OECD u periodu 1950–1980. godine, javni sektor se postepeno razvijao sve dok su javna preduzeća donosila profit državi. Međutim, kada su ta ista preduzeća počela da stvaraju gubitke i da zahtevaju subvencije, država je pribegla racionalizaciji javnih preduzeća uključujući i denacionalizaciju. (Пороховский А. А., 2000) Mnogi su privatizaciju smatrali lekom za ekonomski probleme države i njeno rasterećenje od neefikasnih i subvencionisanih preduzeća, pa su tako sredinom osamdesetih godina XX veka na scenu stupile ideje denacionalizacije i deregulacije u skoro svim razvijenim zemljama.

Ideologije, koje su zastupali protivnici državne intervencije, verovatno su tokom navedenog perioda doveli do velikih promena u javnom sektoru u nekim evropskim zemljama, počevši od Velike Britanije. Konzervativna vlada Margaret Tačer jednim potezom je privatizovala ne manje nego 40% britanske industrije koja je bila nacionalizovana između 1945 i 1979. godine. (Baumol J. W., 1997) Denacionalizaciji su podvrgnuti i takvi državni giganti kao što su British Aerospace, Cables and Wireless, Britoil, Jaguar Cars, British Telecom, British Gas, British Airways i drugi. Tu se ipak radilo o normiranom privatizovanju gde država zadržava "akcije sa posebnim pravima" koje joj omogućuju zadržavanje kontrole u preduzećima od nacionalnog interesa. Nemačka je bila nešto umerenija, Italija je prodala akcije u oblasti železnice,

duvana, telekomunikacija, puteva, električne energije; Španija je akcije prodavala strancima (primer SEAT-a), a interesantan je i primer Turske koja je u sveopštem trendu prodala čak i most na Bosforu. (Пороховский А. А., 2000)

Jedini izuzeci u Evropi od velikog talasa (re)privatizacije početkom osamdesetih godina XX veka su bile Švedska i Francuska. Švedska je pokušala da ustanovi tzv. kolektivne fondove zaposlenih koji su imali za zadatku da kupuju pakete akcija i ujedno ojačaju učešće radnika u upravljanju. Naravno i oni su preduzimali odredene mere tipa zamrzavanja cena, plata, dividendi, ali te mere nisu bile tako drastične kao u ostalim evropskim zemljama, tako da je Švedska ostala zemlja u kojoj javni sektor najbolje funkcioniše bez obzira na troškove finansiranja. Drugi primer jakog javnog sektora je Francuska u kojoj je početkom osamdesetih godina XX veka, sasvim suprotno svetskim trendovima denacionalizacije, javni sektor proširen novim nacionalizovanim preduzećima i bankama. Mada sa znatnim zakašnjenjem, sredinom navedenog perioda Širakova vlada je započela akciju rasprodaje državne imovine sa tom karakteristikom da prihodi od privatizacije idu na poseban državni račun, ali taj proces je išao sporije nego u drugim zemljama iz prostog razloga što njena državna preduzeća i banke posluju rentabilno i uspešno se uklapaju u tržišno okruženje.

U SAD proces denacionalizacije je znatno sporiji i specifičan, s obzirom da je obim nacionalizovane imovine neuporedivo manji nego u evropskim zemljama. Upravo zato kod njih i nema tako velikih akcija prodaje (eventualno prodaja koncesija u petrolejskim kompanijama, posredničkim i uslužnim agencijama), pa se tako u slučaju SAD više može govoriti o deregulaciji nego o denacionalizaciji. (Пороховский А. А., 2000)

Početak (re)privatizacije državnog sektora u razvijenim zemljama Zapada je vezan za period neposredno posle Drugog svetskog rata kada su pojedine države nacionalizovanu imovinu vraćale u ruke prethodnih vlasnika. Prvi slučaj je povratak Volkswagena prvobitnim vlasnicima, a slične poduhvate je bila preduzela i vlada Vinstona Čerčila u periodu 1951-1955., ali bez većih efekata.

Suprotno tome, posle Drugog svetskog rata, u Istočnoj, Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi je na scenu stupio proces konfiskacije i nacionalizacije imovine. Do značajnijeg procesa denacionalizacije u

ovim zemljama dolazi tek krajem osamdesetih godina prošlog veka, posle sloma realsocijalizma i ulaska ovih zemalja u proces tranzicije. Proces tržišne transformacije je podrazumevao jasnu strukturu vlasništva pa je sa procesom privatizacije na scenu stupio i proces denacionalizacije, odnosno restitucije nacionalizovane imovine. Svaka od zemalja je donela svoje zakone o privatizaciji i oni su u sebi imali delove koji se odnose na povraćaj konfiskovane i nacionalizovane imovine ili su za to donošeni posebni zakoni ili uredbe.

Češka je težila da, koliko god je to moguće izvrši denacionalizaciju imovine konfiskovane ili nacionalizovane posle februara 1948. godine kada je uspostavljen komunistički režim. Vlasti su time želele da demonstriraju sopstvenu privrženost privatnom vlasništvu i da uvere inostrane investitore u buduću punu zaštitu njihovih imovinskih prava. Na samom početku procesa privatizacije donešena je odluka o decentralizaciji koja znači povraćaj imovina građanima (radnje, restorani, kuće, zemlja), deetatizaciji - vraćanja imovine građanima, opštinama, crkvi, društvenim organizacijama. U tom kontekstu zanimljivo je pomenuti diplomatske vile. Bivši vlasnici zahtevali su restituciju oko 170 praških vila koje sada koriste inostrane diplomatе. Neke ambasade su protestovale, preteći da će nacionalizovati češke ambasade u svojim zemljama. Pritisak je uspeo i diplomatske vile su isključene iz spiska dobara koje se restitušu (denacionalizuju). Znači, naglasak politike je na vraćanju oduzetih dobara, s tim da je bivši i budući vlasnik obavezan da isplati naknadu za sva unapređenja imovine, stvorena u međuvremenu.

Bugarsku privatizaciju karakterisao je visok stepen korupcije, ali ipak, dobri rezultati postignuti su u vezi s vraćanjem nekretnina bivšim vlasnicima. Naime Zakon o privatizaciji je regulisao i vraćanje konfiskovanih fabrika, robnih kuća, stambenih jedinica, zgrada i ostalih oblika imovine, ukoliko i dalje postoje u predašnjem obliku. Na taj način je u urbanim područjima, većina trgovina na malo, restorana i poslovnog prostora prešla u privatne ruke. Međutim, to je u prvo vreme dovelo samo do skoka cena raznih usluga, jer su novi vlasnici jednostavno izdavali pod zakup svoje objekte, starim korisnicima, ali po mnogo višim cenama. (Zec, M., 1994)

Srbija je sredinom 2005. godine donela Zakon o prijavljivanju i evidentiranju imovine koja je na teritoriji Srbije oduzeta (bez naknade tržišne vrednosti) primenom raznih propisa i akata. Ovi zakonski

propisi se odnose i na zemljišne parcele ratnih dobrovoljaca 1912-1918. godine, odnosno na njihove potomke.

Uspostavljanje tržišta i tržišnih institucija i adaptacija poslovanja na tržištu EU

Privatizacija jeste jedan od najvažnijih uslova izgradnje tržišnog sistema privređivanja, ali je ni u kom slučaju ne treba posmatrati kao cilj, već kao sredstvo. Ono u čemu se oseća najveći zaostatak u svim zemljama u tranziciji, a posebno u zemljama Jugoistočne Evrope, jeste izgradnja tržišnih institucija koje čine osnovu novog sistema privređivanja, a nisu postojale u starom. Po svim komponentama reformi prednjache Centralnoevropske privrede u tranziciji koje su i primljene u EU u maju 2004. godine.

Dosadašnji tokovi izgradnje tržišta i tržišnih institucija u zemljama Istočne i Centralne Evrope odvijao se različitim tempom i sadržajima. Prema podacima i analizama Evropske banke za obnovu i razvoj, ocena dospjelog nivoa tranzicije meri se pomoću osam indikatora i to: 1) privatizacija velikih preduzeća, 2) privatizacija malih preduzeća, 3) prestrukturiranje privrede i uloga države, 4) liberalizacija cena, 5) spoljnotrgovinska liberalizacija i devizni sistem, 6) antimonopolska politika, 7) reforma bankarskog sektora i liberalizacija kamatnih stopa i 8) tržište hartija od vrednosti i nebanskarske finansijske institucije. Vrednovanje postignutog nivoa tranzicije meri se od 1 do 4, a u izuzetnim slučajevima i sa 4+. Privrede postsocijalističkih zemalja s vrednošću sintetičkog indikatora manjim od 2 ne smatraju se privredama u tranziciji. Tako, na primer, najviši sintetički indikator 1997. godine, kao meru dospjelog nivoa tržišne transformacije, imali su Mađarska (3,5), zatim Poljska i Slovačka (3,25), Slovenija (3,125), Estonija, Litvanija i Letonija (3), itd. Interesantno je da je Srbija te godine imala indikator od 1,625 tako da ona i nije smatrana zemljom u tranziciji.

Izgradnja pouzdanih institucija koje podržavaju tržišni sistem je osnovni preduslov za uspešnu tranziciju privrede. Najznačajnija je izgradnja pravnog okvira koji podrazumeva zakon o stečaju, regulativu unutrašnje trgovine, obezbeđivanje poštovanja prava svojine i ugovornih obaveza. Većina zemalja u tranziciji Centralne i Istočne Evrope je daleko odmakla po tom pitanju, naročito one koje su

primljene u EU, ali zemlje Zapadnog Balkana još uvek imaju dugačak put pred sobom do konačnog definisanja ovih institucija, pa zato postoje i značajne razlike u njihovom relativnom uspehu. Razlike u stvaranju adekvatnog institucionalnog okvira u zemljama u tranziciji u stvari objašnjavaju i razlike u relativnim ekonomskim performansama posmatranih zemalja. (Miljković, M., 2022) U literaturi se ističe da pouzdanost institucija se pre svega može posmatrati kroz postojanje sledećih elemenata u institucionalnom sistemu – predvidljivosti propisa, političke stabilnosti, sigurnosti vlasničkih prava, nezavisnosti i samostalnosti sudstva i nepostojanja korupcije. (Brunetti, I., 1992)

Reformske procese, poput privatizacije malih i srednjih preduzeća i reforme u oblasti liberalizacije spoljnotrgovinskog i deviznog sistema su u svim zemljama Centralne i Istočne Evrope dovedeni do samog kraja. Određena kašnjenja su ispoljena po pitanju procesa uvođenja ili reformi korporativnog upravljanja preduzećima, konkurenčije i reformi nebanskarskih finansijskih institucija što u suštini čini drugu etapu procesa tranzicije. Čak i za najnaprednije zemlje u tranziciji kao što su Mađarska, Češka, Poljska, Slovačka ili Baltičke zemlje, koje su relativno uspešno završile i prvu i drugu etapu tranzicije, najslabija tačka je bila reforma finansijskih institucija. U najlošijem položaju po tom pitanju su neke zemlje bivšeg SSSR-a, Belorusija, Ukrajina i Rusija. Zemlje u tranziciji Zapadnog Balkana takođe spadaju u grupu slabih reformatora, pri čemu se druga etapa tranzicije pokazala kao najteža (pre svega, reforma nebanskarskih finansijskih institucija i tržišta hartija od vrednosti).

Trend nezaposlenosti tokom procesa tranzicije

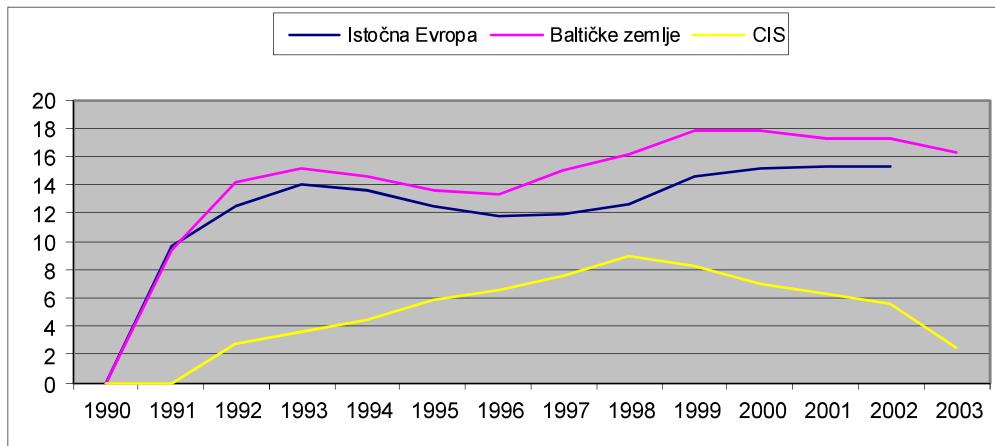
Kada se posmatra kretanje nezaposlenosti (i naporedo sa tim kretanje društvenog proizvoda) u bivšim socijalističkim zemljama počev od 1990. godine, mogu se uočiti tri faze ili perioda. Pre otpočinjanja procesa tranzicije, odnosno tokom osamdesetih godina XX veka, nezaposlenost u zemljama Centralne i Istočne Evrope nije bila velika, ali je odmah po otpočinjanju reformi dostigla dvocifrenu stopu. Tokom prve faze u periodu od 1990. do 1994. godine došlo je do tranzicione recesije i naglog pada zaposlenosti, usled određenih šokova na strani domaće ponude i tražnje i naglog smanjivanja trgovine između zemalja. Na primer, 1993. godine stopa nezaposlenosti je

dostigla 16% u Bugarskoj i Poljskoj, 12% u Mađarskoj i Sloveniji, 10% u Rumuniji, 9% u Sloveniji, ali samo 3,5% u Češkoj.

Drugu fazu predstavlja period između 1994. i 1997. godine kada je došlo do značajnog oporavka privreda naprednjih zemalja u tranziciji i porasta zaposlenosti. U tom periodu, Poljska, Mađarska i Slovenija su uspele značajnije da smanje stopu nezaposlenosti. Nakon dostizanja maksimalne stope krajem 1993. i početkom 1994. godine, nezaposlenost je počela da opada u većini zemalja Centralne i Istočne Evrope usled jakog ekonomskog oporavka i promena na tržištu radne snage.

Treću fazu predstavlja period počev od 1997. godine. Tada su privrede zemalja u tranziciji bile pogodene eksternim šokovima poput svetske finansijske krize koja se prenела iz zemalja Jugoistočne Azije. U početnim periodima reformi Češka je, na primer, imala malu stopu nezaposlenosti, ali je sa njenim ulaskom u recesiju u drugoj polovini devedesetih godina XX veka došlo do porasta nezaposlenosti na 8%. Od druge polovine 1998, usled kombinovanog uticaja brojnih faktora (ekonomска kriza u Rusiji, odlaganja procesa restrukturiranja preduzeća i usaglašavanja međusektorskih rezultata) došlo je do preokreta i ponovnog velikog talasa nezaposlenih u mnogim zemljama regionala. U periodu 1999-2000. stopa nezaposlenosti je ponovo porasla u Bugarskoj, Češkoj Republici, Poljskoj, Slovačkoj i Sloveniji, dok se stabilizovala u Mađarskoj, Rumuniji i Rusiji. U 2000. godini, sve zemlje u tranziciji su, sa izuzetkom Mađarske, Slovenije i Rumunije, imale relativno visoke stope nezaposlenosti u odnosu na one u Evropskoj uniji. (Nikolić, B., 2022)

Slika 1 - Promene nezaposlenosti u Istočnoj Evropi, Baltičkim zemljama i zemljama ZND-a (1990-2003) (u procentima radne snage)

Izvor: UNECE, Economic Survey of Europe, New York and Geneva, No.2, 2002, p. 167, Economic Survey of Europe, No.1, 2003, p.74, No.1, 2005, p.133.

Po pitanju problema nezaposlenosti pojavile su se tri različite situacije u zemljama tokom ovog perioda. U prvoj grupi zemalja (Bugarska, Poljska, Slovačka i Litvanija) nezaposlenost je naglo rasla od 1998. do 2000. godine, a trend je nastavljen i u 2001. godini. U drugom kvartalu 2002. godine, stopa nezaposlenosti u ovim zemljama približila se ili premašila 19% ukupne radne snage, da bi se u 2003. godini nezaposlenost u ovim zemljama neznatno smanjila. Nasuprot ovoj situaciji, u Mađarskoj i Sloveniji nezaposlenost je smanjena u periodu 1998-2003, uglavnom usled kreiranja novih radnih mesta. Trend smanjenja nezaposlenosti zabeležen je i u Letoniji, Češka Republika, Rumunija i Estonija, beleže porast nezaposlenosti tokom perioda 1998-2000, a prvi znaci oporavka javljaju se u 2002. godini.

Dugoročna nezaposlenost je, kao i nezaposlenost mladih, veoma ozbiljan problem u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Od samog početka tranzicije period trajanja nezaposlenosti je porastao. Uprkos relativno kratke istorije otvorene nezaposlenosti, od 1994. godine, u svim zemljama, izuzev Češke Republike, oko 40% i više ukupnog broja nezaposlenih je bilo nezaposleno duže od godinu dana. Dugoročna nezaposlenost je porasla u svim zemljama, izuzev Mađarske u kojoj je čak smanjena i Estonije gde se održala na istom nivou. U drugom kvartalu 2003. godine, u većini zemalja udeo dugoročne nezaposlenosti

je prešao 50% ukupne nezaposlenosti. Izuzetak su Mađarska, Poljska i Estonija gde je udeo varirao između 40-50%. Procenat dugoročne nezaposlenosti je bio ekstremno visok (blizu 65%) u Bugarskoj, Sloveniji i bivšim republikama SFRJ.

Tabela 2 - Nezaposlenost u zemljama u tranziciji (1991-2004) (u % radne snage)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
IE	9.6	11.7	13.4	13.1	12.3	11.7	11.5	12.3	14.3	14.8	15,3	15.5	...	
CE-5	9.7	11.3	13.3	12.9	12.0	11.2	9.8	10.3	12.5	13.4	14.7	15.1
Češka Republika	4.1	2.6	3.5	3.2	2.9	3.5	5.2	7.5	9.4	8.8	8.1	7,3	7,6	7,5
Slovačka	11.8	10.4	14.4	14.8	13.1	12.8	12.5	15.6	19.2	17.9	18.6	18,3	18,0	17,0
Mađarska	7.4	12.3	12.1	10.9	10.4	10.5	10.4	9.1	9.6	8.9	7.7	6,7	6,4	6,4
Poljska	12.2	14.3	16.4	16.0	14.9	13.2	10.3	10.4	13.1	15.1	18.2	19,9	20,5	20,5
Slovenija	10.1	13.3	15.5	14.2	14.5	14.4	14.8	14.6	13.0	10.0	7.8	7,5	6,8	6,6
JIE-7	9.3	14.2	15.1	14.6	13.6	13.3	15.0	16.1	17.8	17.8	17.2	17.2	16.3	...
Albanija	9.2	27.0	22.0	18.0	12.9	12.3	14.9	17.6	18.2	16.9	15.0	16,2	15,0	...
Bugarska	11.1	15.3	16.4	12.8	11.1	12.5	13.7	12.2	16.0	17.9	19.7	17,8	18,0	17,0
Rumunija	3.0	8.2	10.4	10.9	9.5	6.6	8.8	10.3	11.5	10.5	6.6	8,4	8,2	9,0
BiH	39.0	38.7	39.0	39.4	40.0	42,7	44,0	
Hrvatska	14.1	17.8	16.6	17.3	17.6	15.9	17.6	18.6	20.8	22.6	18,0	15,5	15,7	14,9
Makedonija	24.5	26.2	27.7	30.0	36.6	38.8	41.7	41.4	43.4	40.9	34,5	31,9	30,3	31,2
SCG (SRJ)	21.0	24.6	24.0	23.9	24.7	26.1	25.6	27.2	27.2	26.6	27.9	32,0	28,0	24,8
BD-3	..	2.1	4.5	5.3	6.6	6.4	6.3	7.3	9.1	10.0	10.1	9,1
Estonija	..	1.6	5.0	5.1	5.0	5.6	4.6	5.1	6.7	7.3	7.2	6,8
Letonija	..	2.3	5.8	6.5	6.6	7.2	7.0	9.2	9.1	7.8	7.7	7,6
Litvanija	..	3.5	3.4	4.5	7.3	6.2	6.7	6.9	10.0	12.6	12.9	10,9	10,9	...
ZND	..	2.7	3.6	4.4	5.8	6.6	7.6	9.0	8.3	7.0	6.2	5,6	2,4	...

Izvor: UNECE, Economic Survey of Europe, New York and Geneva, No.2, 2002, p.167, Economic Survey of Europe, 2003, No.1, p.74; No.2, p.117, No.1, 2005, p.133.

Tranzicija u postsocijalističkim zemljama

Kada je u pitanju sprovodenje tranzicije u zemljama Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope, njihove osnovne karakteristike izložićemo na

primerima Poljske, Slovenije i Bugarske, kao najreprezentativnijih primera tri evropska regiona u tranziciji.

Januara 1990. godine prva postkomunistička vlada u **Poljskoj** predstavila je program ekonomskih reformi, poznat kao Program ekonomске transformacije. Ovaj program je sa jedne strane trebalo da stabilizuje privedu, što je spadalo u domen prve etape tranzicije, a sa druge strane je promovisao sprovođenje strukturnih reformi koje su se nadovezivale kroz drugu etapu tranzicije. Ovako postavljen program imao je za cilj uspostavljanje osnova za tržišno privređivanje. Prezentirani paket mera stabilizacionog programa iz 1990. godine dao je veoma precizan i sveobuhvatan raspored tržišnih reformi. Po otpočinjanju tranzitornog procesa poljski reformatori nisu morali da gube vreme u pronalaženju trećeg načina, već primenom predstavljenih radikalnih mera postavili su svoju privedu među najnaprednije tranzitorne privrede.

Poljska je primer uspešnih tranzitornih privreda koja je u vođenju tranzitornog procesa primenila strategiju „šok terapije“. Vlada Poljske se odlučila da transformaciju privrede izvede primenom brzih reformi u svim sektorima. Naime, sveukupne reforme su započete, jer se strukturne reforme nisu mogle izvesti bez prethodno sprovedene liberalizacije cena i trgovine, a to je zahtevalo redukciju prevelike javne potrošnje, uz istovremeno stvaranje konvertibilne i stabilne nacionalne valute. Smanjivanje kreditne tražnje i čvrsta makroekonomска politika ne mogu se održati ako cene nisu realno formirane. U tom smislu je postojala realistična osnova u izboru preduzeća koja je trebalo restrukturirati kako bi funkcionalisala efikasno po tržišnim pravilima ili zatvoriti. U isto vreme, da bi se strukturna prilagodavanja mogla izvesti pod pritiscima sa strane tražnje, makroekonomski šok morao je biti usaglašen sa svim drugim merama, uključujući (ras)prodaju državne imovine i reformu poreskog i bankarskog sistema. (Stanojević, P., 2020) Pozitivni efekti primjenjenog Programa bili su vidljivi već 1992. godine. U periodu 1992-1994. godine blag oporavak pratio je snažan privredni rast, a već između 1995-1999. godine privedu je vodila brza ekspanzija novog privatnog sektora. Na ovaj način Poljska je uspela da već 1999. godine ostvari za 20% veći bruto društveni proizvod od onog zabeleženog 1989. godine i da na taj način sproveđe i skoro i završi i drugu etapu tranzicije.

Periodi tranzicije u Poljskoj se mogu podeliti na period tranzicione recesije (1990-1992), rani oporavak (1992-1994), ubrzanje rasta (1994-1998) i značajno usporavanje privredne aktivnosti (1998-2004). Tranziciona recesija je nastala odmah po otpočinjanju primene stabilizacionog programa 1990. godine, ali je pad GDP-a bio znatno manji nego u ostalim zemljama u tranziciji (u Poljskoj je taj pad iznosio oko 12% 1990. godine). Stopa nezaposlenosti je porasla na preko 10%. Najveći udar su osetila domaćinstva, jer su realni dohoci smanjeni za 30%. Pooštreni su i uslovi davanja bankarskih kredita, te je zbog toga smanjena i investiciona aktivnost. Takođe, jedan od uzroka pogoršanja položaja privrednih subjekata jeste i ispravljanje cenovnih distorzija, ali je dosta preduzeća poboljšalo svoj položaj sticanjem određene institucionalne zaštite od tržišne konkurenциje još uvek prisutnim mekim budžetskim ograničenjem. Naraočito je bitna činjenica da vlasnici kapitala prilikom odabira mesta investiranja u fokusu imaju maksimizaciju profita. (Vukša, S., 2020)

Faza ranog oporavka je počela 1992. godine kada je ostvaren stabilan i dugoročno održiv rast. To je ostvareno pre svega zahvaljujući reorganizaciji postojećih preduzeća i određenim modernizacijama u njima. Državna preduzeća su dobro definisanom i sprovedenom makroekonomskom politikom privatizovana i restrukturirana ili zatvorena zbog unutrašnjeg duga, čime je u stvari privreda oslobođena velikih gubitaša.

U fazi ubrzanog privrednog rasta u periodu 1995-1998. godine GDP je rastao po stopi od 6% do 7% godišnje, što je nastalo pre svega usled intenzivne modernizacije koja je dovela do rasta realnih investicija od 2%. U tom periodu Poljska postaje najatraktivnija lokacija za investiranje. Međutim, u ovom periodu dolazi do porasta trgovinskog deficitra koji je dostigao oko 4,8% GDP-a krajem 1998. godine. Međutim, već krajem 1998. godine dolazi do postepenog privrednog usporavanja.

Naredne 1999. godine dolazi do pada stope rasta na 4,1%, dok je 2001. godine ona iznosila svega 1%, što znači da u ovoj fazi dolazi do privrednog usporavanja. Osnovni uzrok toga jeste restriktivna monetarna politika, ali i treća generacija reformi koje su trebalo da pripreme zemlju za priključenje Evropskoj uniji. To podrazumeava pripremu zemalja za uvođenje zajedničke valute, izloženost otvorenoj konkurenciji, harmonizacija sa evropskim zakonodavstvom, kao i

pridržavanje kriterijuma iz Mastrihta i Kopenhagena. Zahvaljujući pre svega svom položaju i izvoznoj orijentaciji, ali i stranim direktnim investicijama, Poljska je ipak uspela da ublaži efekte post-tranzicione krize.

Na osnovu svega iznetog možemo zaključiti da je druga etapa procesa tranzicije u Poljskoj je dovela do pozitivnih efekata. Stopa inflacije je oborenna već na samom početku tranzicije tokom prve etape (sa 585% 1990. godine na 18,5% 1996.) i zatim je u drugoj etapi održavana na relativno niskom nivou (svega 2,1% 2005. godine), devizni kurs je stabilizovan, devizne rezerve su beležile trend rasta i smanjen je budžetski deficit (sa 6,4% GDP-a u 1991. godini na 3,7% GDP-a u 2005. godini). Međutim, sa druge strane, zabeleženi su značajni stabilizacioni i tranzicioni troškovi.

Kada je u pitanju **Slovenija**, ona je proces tranzicije započela 1992. godine, a već 2004. godine postaje punopravna članica Evropske unije, čime je i ona završila drugu etapu tranzicije. Početkom 1991. godine Slovenija je bila deo SFR Jugoslavije što je značajno uticalo na njen koncept reformi. Tranzicija u Sloveniji se može podeliti u dva perioda. Prvi se odnosi na stvaranje nove nezavisne države, a drugi na priključenje Evropskoj uniji. Proces reformisanja se bazirao, sa jedne strane, na uspostavljanju makroekonomske stabilizacije i liberalizacije, a sa druge strane, na sprovođenju strukturnih i institucionalnih reformi koje spadaju u domen druge etape tranzicije. Strategija reformi je definisana kroz konzistentan set kratkoročnih i srednjoročnih mera ekonomskog i socijalnog politik, koje su kreirane tako da se privreda transformiše u tržišno orijentisani ekonomiju i pripremi za priključenje Evropskoj uniji. Koncept i sadržaj ove strategije, koja je svojim najvećim delom odslikavala drugu etapu tranzicije, bio je potpuno podržan od strane Evropske unije kao i od strane glavnih međunarodnih finansijskih institucija. Program reformi u Sloveniji je bio uspešno definisan i implementiran što je ovu privredu dovelo do punopravnog članstva u Evropskoj uniji u prvom krugu. Glavna karakteristika ovog procesa tranzicije jeste da je Slovenija od samog starta izabrala gradualistički pristup kao strategiju tranzicije. Pored toga, Slovenija je pored procesa uspostavljanja tržišne ekonomije kroz drugu etapu tranzicije vodila i tranziciju od regionalne ka nacionalnoj ekonomiji.

Tokom prve dve godine tranzicije i u Sloveniji je, kao i u ostalim zemljama u tranziciji, došlo do naglog pada stope rasta GDP-a (ona je

iznosila -1,8% 1989. godine, -4,7% 1990. godine, -8,9% 1991. godine, -5,5% 1992. godine). Stabilizacioni program koji je primenjen doveo je do pozitivnih efekata već 1993. godine kada je došlo do rasta društvenog proizvoda za 2,8% i pada stope inflacije. Stopa inflacije je 1989. godine iznosila 1.306% godišnje, a dostigla je najviši godišnji nivo od oko 3.500% početkom 1990. godine. Antiinflacionom politikom je smanjena 1992. godine i do tada ima opadajući trend. U 1994. godini došlo je do ubrzanog rasta GDP-a za 5,3% i pada stope inflacije koja je iznosila -0,5%. Slovenija je, isto kao i Poljska, bila jedina zemlja koja je krajem XX veka uspela da ostvari nivo GDP-a iz predtranzicionog perioda, odnosno iz 1989. godine.

Kada je u pitanju spoljnotrgovinska politika u periodu tranzicije, bitno je istaći da je primenjen režim upravljanog fluktuiranja deviznog kursa. Devizne rezerve su praktično od nule koliko su iznosile 1990. godine dostigle 4,2 milijarde USD 1996. godine, čime je pokriveno 4,5 meseci uvoza, a 2002. godine 7 milijardi USD, čime je moglo biti pokriveno 6,8 meseci uvoza. Ovoliki iznos rezervi je stvorio poverenje u domaću valutu. Značajan višak u tekućem bilansu je zabeležen 1994. godine, a kasnije je održavan velikim dotokom kapitala kroz strane investicije.

Nezaposlenost u Sloveniji tokom tranzicije je ostala relativno niska i stalno je opadala. Osnovni uzrok ovako niske nezaposlenosti jeste sam slovenački model privatizacije koji je izbegao masovna otpuštanja radnika u početnom periodu tranzicije. U Sloveniji je u stvari došlo do povećanja produktivnosti rada, odnosno porasta GDP-a uz skoro isti broj radnika. Stopa nezaposlenosti se kretala od 9,1% tokom 1993. i 1994. godine, da bi 1999. godine iznosila 7,4%, a 2004. godine svega 6,1%. Kada je u pitanju fiskalni deficit, osim na početku tranzicije, Slovenija nije zabeležila pogoršanje javnih finansiјa. Čvrsta fiskalna politika i reforma javnih finansiјa značajno su doprinele uspešnosti procesa tranzicije u Sloveniji. Tako, fiskalni deficit kao procenat GDP-a je iznosio 2,6% 1991. godine, -2,1% 1999. godine, koliko je iznosio i 2005. godine.

Ukratko rečeno, proces tranzicije u Sloveniji se odvijao kroz dve etape. Prva etapa je period između 1990. i 1997. godine koja prestavlja fazu stabilizacije u kojoj su sprovedene reforme realnog i finansijskog sektora, kao i socijalne infrastrukture. Druga etapa procesa tranzicije se vezuje za period između 1997. i 2004. godine i predstavlja period

pripreme za punopravno članstvo u Evropskoj uniji, odnosno to je period u kojem je Slovenija nastojala da ispunji uslove iz Maastrichta.

Kao reprezentativna zemlja Jugoistočne Europe **Bugarska** je ekonomsku transformaciju otpočela 1991. godine kreiranjem stabilizacionog programa po ugledu na poljski stabilizacioni program iz 1990. godine i čehoslovački iz 1991. godine. Primenom šok terapije stabilizacioni program je podrazumevao široku cenovnu liberalizaciju, napuštanje centralnog planiranja i uvođenje slobodnog delovanja privatnog sektora, kao i spoljnotrgovinsku liberalizaciju. Bugarska je na raspolaganju imala izbor između režima fluktuirajućeg deviznog kursa i stabilizacije bazirane na novčanoj masi, zbog limitiranih deviznih rezervi i izolacije na međunarodnom finansijskom tržištu.

Međutim, zbog velikog nasleđenog duga Bugarska stabilizaciona politika se u prvoj polovini devedesetih godina XX veka može okarakterisati kao politika stani-kreni. Takva politika je bila nedovoljno restriktivna, pa je liberalizacija bila polovično i nedovoljno sprovedena, strukturne reforme nisu bile sveobuhvatne, a zbog liberalizacije trgovine privreda je postala otvorena već 1991. godine, što je sve zajedno dovelo do privrednog kolapsa tokom 1996. i 1997. godine (u tom periodu stopa rasta GDP-a je iznosila -9,4% i -5,6%, respektivno). Nakon izbijanja tranzicione krize i dolaskom nove vlasti 1997. godine Bugarska počinje sveobuhvatne reforme u smislu tranzicionog procesa i prekida sa periodom ekonomske nestabilnosti i političke neizvesnosti. Uvođenjem valutnog odbora jula 1997. godine, kao i definisanjem i implementiranjem čvrste stabilizacione politike, Bugarska započinje sveobuhvatno transformisanje privrede u pravcu uspostavljanja tržišne ekonomije. Rast GDP-a ponovo postaje pozitivan i iznosi 4%. Zbog zakasnjenih strukturnih reformi Bugarska je bila u značajnom zaostatku za tranzitornim privredama Centralne Evrope te je morala da nadoknadi novonastali jaz.

Uvođenje zdrave makroekonomске politike i brza implementacija strukturnih reformi iz prve faze postale su imperativ za stvaranje osnovnih uslova tržišnog okruženja. Povećana spoljna tražnja i nastavak restrukturiranja privrede doveli su do privrednog rasta od 5% u 2000. godini. Državni budžet je pritome ostao u ravnoteži, a 1998. godine je zabeležen i deficit od 1%, dok je deficit iste veličine registrovan u naredne dve godine. Inflacija je održavana na jednocifrenom nivou u toku 1998. i 1999. godine. Međutim, usled

porasta svetske cene nafte i depresijacije evra, inflacija je porasla na oko 10% u 2000. godini, da bi od 2004. godine ponovo imala silazni trend i 2006. godine ona je iznosila svega 3%. Bugarska je ubrzo ostvarila pozitivne rezultate na planu održive makroekonomiske stabilnosti i stabilnog privrednog rasta što je kasnije dovelo i do njenog punopravnog priključenja Evropskoj uniji. Državni dug je značajno smanjen, naročito u periodu između 1992. i 1994. godine. Na kraju 1999. godine javni dug države je iznosio 86,7% GDP-a, a ukupni spoljni dug je bio 81,5% GDP-a. Kada je u pitanju nezaposlenost, ona je u 1996. godini iznosila oko 13% i imala je uglavnom rastući trend, tako da je i 2004. godine bila relativno visoka i iznosila 12%. Osnovni uzrok toga leži u restrukturiranju preduzeća, jer radnici bez određenih kvalifikacija ostaju bez posla, dok sa druge strane je sporo otvaranje novih radnih mesta.

U toku 2001. godine Bugarska je kreirala program sveobuhvatnih reformi kako bi ispunila postavljene uslove za priključenje Evropskoj uniji. Osnovni prioriteti tog programa su održavanje postignute makroekonomiske stabilnosti, nastavak sprovođenja strukturnih reformi, poboljšanje životnog standarda i razvoj humanog kapitala, kao i održivi ekonomski privredni razvoj. Bugarska je 2007. godine primljena u punopravno članstvo u Evropskoj uniji, što je potvrdilo uspeh njenih reformi. Međutim, iako je Bugarska postala članica EU, smatramo da ona nije do kraja završila drugu etapu tranzicije, s obzirom na njene trenutne makroekonomске performanse.

Iz navedenog možemo zaključiti da reforme koje je potrebno sprovesti u drugoj etapi tranzicije, a koje podrazumevaju stabilizaciju privrede i izgradnju tržišnih institucija, imaju veoma važnu ulogu za uspešan završetak procesa tranzicije. Iskustva ovih zemalja nam ukazuju na to da sve komponente stabilizacione politike moraju biti usklađene kako međusobno, tako i sa realno postavljenim ciljevima, kao i to da je neophodan stalni kontinuitet reformi. Veoma je važno tokom prelaska sa prve etape na drugu etapu tranzicije prepoznati i na vreme otkloniti potencijalne i stvarne uzroke destabilizacije koje se sigurno uvek moraju ponovo javiti (a koje se rešavaju merama sprovedenim u prvoj etapi), kako druga etapa tranzicije ne bi bila dovedena u pitanje (završetak procesa tranzicije, potpuna izgradnja tržišnih institucija, priključenje EU...).

Iskustva zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope i tržišna transformacija u Srbiji

Prioritetni zadatak ekonomске politike u Srbiji je ekonomска стабилизација и обезбеђење стабилне стопе раста, као и активно укључивање у регионалне, европске и глобалне светске интеграционе токове.²²

Srbija заостаје за земљама Централне Европе у структурним реформама и у изградњи системских услова за ефикасно функционисање тржишта. Институционални оквир за несметано тржишно пословање није довршен, банкарски систем није до краја реформисан, приватизација је недовршена, а у неким секторима није ни започета (Zekić, Brajković, 2022). Осим тога нema развијеног финансијског тржишта, poreski систем ne покрива raspoloživu poresku bazu, a razlike u bogatstvu su veoma izražene. Privreda se nije опоравила и још јеdaleko od svog predtranzicijskog нивоа (што објашњава скроман животни стандард и високу незапосленост).

Ефикасна тржишна привреда se углавном изједнаčава са циљевима транзиције, тако да је за Србију као потенцијалног кандидата за EU процес придруživanja фактички исто што и процес транзиције (или пак njегово nastavljanje). Процес тржишне трансформације у Србији је након политичких промена 2000. године ушао у нову fazu, kada су и интензивирани напори ка процесу придруživanja EU (премда се ради о земљи са најдужом и најширом традицијом тржишног пословања међу свим бившим социјалистичким земљама).

Осим институционалног прilагодавanja домаћег финансијског тржишта (узимајуći u обзир искуства других и уваžavajući своје специфиčности), Србија треба да побољша njегову оперативну и комуникацијску ефикасност до нивоа који ће издржати konkurenцију међunarodnog финансијског сектора, kada буде uspostavljena потпуна sloboda kretanja kapitala. Ефикасан финансијски систем sam по себи треба да omogući povećanje priliva akumulacije na nacionalnom nivou i doprinese racionalnoj upotrebi finansijskih resursa.

Привредна динамика je незаobilазан фактор, jer zatvaranje jaza, који постоји u stepenu ekonomске развијености između транзицијских земаља и EU, предпоставља stopu rasta GDP znatno veću od one u земљама EU.

²² Полазећи од актуелног нивоа бруто домаћег производа у Србији и нjenog потенцијалног rasta u predstojećem razdoblju, nije вероватно да bi земља могла постати чланicom EU pre 2015. godine.

Pritom već mala razlika u stopi rasta na dugi rok proizvodi značajan efekat u pogledu broja godina potrebnih da se neka zemlja približi proseku dohotka u EU. Naredna tabela nam pokazuje simulacije potencijalnih stopa rasta za četiri zemlje Centralne evrope i Srbije.

Tabela 3 - Godine potrebne da se zatvori jaz u per capita dohotku sa EU

Zemlja	prosek EU	75% proseka EU
Češka republika	16	6
Mađarska	26	16
Poljska	32	22
Slovenija	13	3
Srbija	45	30

Izvor: UNECE, *Economy Survey*, No 2, 2003.

Kao što se može videti iz tabele, Srbiji je potrebno najduže vreme, što je razumljivo s obzirom na dugogodišnje sankcije, izolovanost i ratna razaranja koja je zemlja pretrpela, jer Srbija bez velikog priliva inostranog kapitala nema skoro nikakvih mogućnosti da dostigne nivo per capita dohotka EU. Odnos prema njoj je počeo tek da se menja nekon 2000.godijne u pogledu međunarodnih investicija. (Stanković, V., 2020) Upravo stoga njoj i te kako mogu biti od koristi iskustva drugih tranzicijskih zemalja kako bi koristeći ono najbolje primenjivo u svojim uslovima našla neki brži put svog razvoja. Tu nam je, pre svega, veoma indikativan i signifikativan primeri i iskustvo Slovenije, jer njena tranzicija je takođe po mnogo čemu specifična. (Rstić, M., 2020) Dugo godina su spoljni uslovi sputavali neke zemlje, uključujući i Srbiju, ka bržem rastu, a prestankom ili smanjenjem tih uslova otvorile su se nove perspektive. Otvaranje novih perspektiva samo po sebi nije dovoljno bez ozbiljnih investicija. Slovenija je deset godina koristila državne investicije, izgradila puteve (njen primer je kasnije sledila i Hrvatska), uspevši na taj način ublažiti postranzicionu recesiju i održati značajne stope rasta. U Srbiji razna ograničenja dolaze sa političke strane, jer izazivaju nesigurnost i nestabilnost. Važno je što brže stvoriti uslove za ekonomski razvoj. Treba naglasiti da su državne firme u Sloveniji dugo opstale, a opet, privredni rast je bio visok, a i banke su dobro radile. Na primeru Slovenije se pokazalo da vlasništvo nije važno po svaku cenu, jer tržište igra odlučujuću ulogu, a tu su rezultati jedini

kriterijumi. Jedna od preporuka slovenačke privatizacije je da se politika ne meša suviše, a strancima ne bi trebalo prodavati celu infrastrukturu. Slovenci, na primer, nisu prodali banke, dok su zemlje Istočne Evrope prodale skoro sve banke objašnjavajući to nedostatkom kredibiliteta za saniranje privrednih postrojenja. To je možda bilo razumljivo, mada je po našem mišljenju pre prodaje trebalo iskoristiti sve mogućnosti, jer se prodajom problem rešava samo na brzinu. Slovenija je jedina od zemalja u tranziciji za koju se može reći da je imala svoju nacionalnu strategiju. Ako stranci imaju sve pod kontrolom onda nema mogućnosti da se razvije vlastita strategija, jer nema mogućnosti za njeno izvođenje. Svaki narod ima neke prioritete, a oni nisu jednaki za Ameriku, za zemlje Evrope i druge. Zato i Srbija treba da nađe svoj model, a slovenačko iskustvo je dobrodošlo (i ne samo slovenačko, već i poljsko ili češko, na primer), na umu naročito treba imati period koroz koji je Srbija '99 godine prošla. (Rajković, I., 2021)

Zaključak

Obezbeđenje trajnog i stabilnog privrednog rasta predstavlja uvek krajnji cilj ekonomske politike određene zemlje. Većina zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope je uspešno završila proces integrisanja u EU pa je samim tim i tranzicija ovih zemalja korisno iskustvo od velikog značaja za zemlje koje su još u fazi transformisanja svojih privreda i ekonomskog sistema. Tranzicija privreda zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope zahtevala je promenu na mikro i na makro nivou privređivanja, uz istovremenu izgradnju pravne i institucionalne infrastrukture.

Kao što smo u više navrata napomenuli, značajna razvojna perspektiva za sve tranzicijske zemlje je da se jednog dana priključe EU. Zemlje koje su se već priključile EU morale su uspešno da završe određene reforme na ekonomskom i socijalnom području, odnosno 1) ekonomsku stabilizaciju, 2) privatizaciju i strukturne reforme neophodne za funkcionisanje tržišta, 3) prilagođavanje i dostizanje neophodnog stepena kompatibilnosti sa privredama na jedinstvenom tržištu.²³

²³ Pravni poredak EU sačinjava 18.000 dokumenata. U njih spadaju, pored akata koje je doneo evropski parlament i direktive evropske komisije i odluke evropskog suda. Sve obuhvata otprilike 160.000 stranica kucanog materijala standardnog formata.

Iskustvo najuspešnijih zemalja u tranziciji pokazuje da privredna stabilizacija predstavlja prvi preduslov, jer se ni jedna tržišna privreda ne može razvijati ukoliko nisu obezbeđeni osnovni makroekonomski uslovi i ukoliko trajno postoji budžetska i platnobilansna neravnoteža. Time se obezbeđuje potrebna osnova za uspešno sprovođenje strukturnih promena, prevashodno liberalizacije cena i spoljne trgovine. Obrnuto, ukoliko se ostvari kratkoročna makroekonomска stabilizacija, ali istovremeno ne dođe do promena u privrednoj strukturi, izostaće racionalna alokacija resursa i privreda je na duži rok osuđena na zaostajanje.

Dalje iskustvo najuspešnijih zemalja u tranziciji pokazuje da prilagođavanje i dostizanje neophodnog stepena kompatibilnosti sa privredama na jedinstvenom tržištu EU predstavlja takođe ključni korak u pripremi za pristupanje EU. Ovaj korak je bitan, jer podupire prethodna dva. On se izvodi u više faza. Prioritet se daje propisima koji se odnose na područja gde norme EU mogu olakšati proces stabilizacije, odnosno tranzicije (zakoni koji se odnose na investiranje, preuzimanje preduzeća, privatizaciju...), dok se niži prioritet dodeljuje propisima koji, iako značajni, nisu u neposrednoj kratkoročnoj vezi sa osnovnim elementima reforme.

Tokom priprema za priključenje EU, bivše socijalističke zemlje su uočile da efikasan finansijski sistem je od ključnog značaja za pristupanje EU. Upravo zbog njegovog značaja na ostale delove privrede, EU smatra finansijski sistem strateškim sektorom koji određuje makroekonomsku osnovu pridruživanju, pa je zbog toga EU precizno uredila odnose u ovom sektoru. Između ostalog su određeni i uslovi koje moraju ispuniti zemlje kandidati da bi se uvrstile na tržište kapitala EU.

Literatura

1. Baumol J. W., Blinder S. A., *Economics Principles and Policy*, The Dryden Press Harcourt Brace colege publishers, 1997, p. 448
2. Bennett, J., Estrin, S. and Urga, G., *Methods of Privatization and Economic Growth in Transition Economies*, TIGER Working Paper Series, No. 93, Warsaw, June 2006

3. Brunetti, I., Kisunko, G., Weder, B., *Institutions in Transition: Reliability of Rules and Economic Performance in Former Socialist Countries*, Working Paper No.1806, World Bank, Washington, 1999
4. Cerović B., "Privrede u tranziciji: desetogodišnje iskustvo privatizacije" u SEJ, *Vlasnička transformacija preduzeća i banaka: jugoslovenska i međunarodna iskustva i perspektive*, Beograd, 2000, str. 34
5. Cerović B., *Economy of FRY: Transition or Pre-Transition Economy?*, Univerza v Ljubljani, The RCEF Working Papers, No 97, 2000
6. EBRD, *Transition Report*, 1998, EBRD, London
7. Клавдиенко В. П., "Глобализация мирового хозяйства и трансформация экономических систем в странах Восточной Европы и России", *Вестник Московского Универзитета*, No 5, 2000., str. 82
8. Lipton, D., Sachs J., *Creating a Market Economy in Eastern Europe - The Case of Poland*, Brookings Panel on Economic Activity, April, 5-6, 2000
9. Miljković, M. (2022). Javni dug kao instrument fiskalne ravnoteže. *Revija Prava Javnog Sektora*, 1(1), 45–63.
10. Ministarstvo za ekonomске odnose sa inostranstvom RS i Ministarstvo privrede Češke republike - Izveštaj radne grupe za investicije (Makroekonomiju), Ekonomski institut, Beograd, 2003, str. 10
11. Zekić M., Brajković B., (2022). Uloga finansijskog menadžmenta u preduzeću, *Finansijski savetnik*, Vol. 27, No. 1, str. 7-24
12. Nikolić, B., Tasić, V., & Petrović, M. (2022). Savremeni državni sistemi. *Revija Prava Javnog Sektora*, 1(2), 6–22.
13. Rajaković, I. (2021) 'Tranzicija ka održivoj ekonomiji u Srbiji - lekcije iz Danske', *Održivi razvoj*, 3(2), pp. 41-68
14. Rstić, M., (2020), Kanali distribucije životnih i neživotnih osiguranja u sportu, *Menadžment u sportu*, Fakultet za menadžment u sportu, Alfa BK Univerzitet, Beograd
15. Stanković, V., Mrdak, G. and Miljković, M. (2020) 'Ekonomsko pravna analiza međunarodnih investicija', *Oditor*, 6(3), pp. 89-122.

16. Stanojević, P., (2020), Ponašanje i odluke potrošača, *Menadžment u sportu*, Fakultet za menadžment u sportu, Alfa BK Univerzitet, Beograd
17. UNECE, Economic Survey of Europe, New York and Geneva, No.2, 2002, p.167, Economic Survey of Europe, 2003, No.1, p.74; No.2, p.117, No.1, 2005, p.133.
18. UNECE, *Economy Survey*, No 2, 2003.
19. Vukša, S., Pantić, N. (2020) 'Profit i profitna stopa', *Akcionarstvo*, 26(1), pp. 7-25
20. Zec M., Mijatović B., Đuričin D., Savić N., *Privatizacija nužnost ili sloboda izbora*, Ekonomski institut, Beograd, 1994, str. 100
21. Пороховский А. А., *Роль государственной собственности в экономическом развитии США*, США, Российская академия наук, Москва, 2000, стр. 4

SPECIFICITY OF TRANSITION IN THE COUNTRIES OF CENTRAL AND SOUTHEAST EUROPE²⁴

Miloš Miljković²⁵, Bruno Đuran²⁶

Rezime

Privatization was one of the largest reform processes in the countries of Central and Southeastern Europe. In the economic literature, privatization in countries in transition is seen as an integral part of the process of liberalization and stabilization of the economy, which transfers property rights from the state to private entities. The main goal of privatization should be to increase the efficiency of business operations through better management, lower operating costs and

²⁴ The work is the result of scientific research work on the project "Possibility of transferring knowledge from bookkeeping to agricultural farms of Bojnik municipality", co-financed by the Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of the Republic of Serbia, number 400-00-00010/53/2022-02 dated 26.12.2022.

²⁵ Master of Economics, Executive Secretary, United Branch Trade Unions "Nezavisnost", Nušićeva 21, Belgrade, e-mail: milos.miljkovic.mekis@gmail.com

²⁶ Bruno Đuran, Ph.D., associate professor, University of Business Studies, Jovana Dučića 23a, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, e-mail: ups@univerzetetps.com

increased competitiveness. The main problem that arose before the creators of the economic policy of countries in transition in the case of privatization was, among other things, how to transfer the ownership of the largest part of companies in an economy in which there is no private savings and not enough foreign direct investments into private hands. The paper presents the methods of company privatization, market reactions, the level of employment, and finally, the transition of this part of Europe was compared with the events characteristic of Serbia.

Key words: *transition, Europe, market, employment, investments.*

Datum prijema / Date of arrival: 14.11.2022.

Datum prihvatanja / Accepted date: 26.12.2022.